

DE BURGERLIJKE GELIJKSTELLING VAN DE JODEN (1796)

door Jaap Hagedoorn

Waren de joden in de Republiek der Verenigde Nederlanden slechts tweederangsburgers, zij hadden toch ook zekere rechten, bijvoorbeeld op intern zelfbestuur (autonomie) en meestal op een gelijke behandeling voor de rechtbank. Ook konden zij in vele (maar lang niet alle) plaatsen burgerrechten kopen en toetreden tot (één van) de gilden. Dat neemt niet weg, dat zij niet de volledige (bijvoorbeeld politieke) rechten hadden als hun hervormde medeburgers. Dat lot deelden zij overigens met christelijke minderheidsgroeperingen als katholieken, luthers en doopsgezinden. Zij werden alle getolereerd. In de loop van de 18e eeuw komt bij meer gefortuneerde of geleerde joden het besef van die ongelijkheid op. Niet toevallig is dit ook de tijd waarin filosofen hun ideeën over de rechten van de mens en over de gelijkheid van alle individuen formuleren.

De Verlichting

Onder invloed van de ontdekkingen in de natuurwetenschappen gingen onderzoekers de nieuwe methodes van logica en onderzoek ook toepassen op maatschappelijke verhoudingen en ontwikkelingen. Autoriteit – van kerkelijk of wereldlijk gezag – werd niet meer als vanzelfsprekend aanvaard. Bovendien moesten kerk en staat gescheiden worden. Dit leidde er ook toe, dat men de mens meer als een individu ging zien, als onderdeel van een samenleving, met eigen rechten en plichten. De grote filosofen beredeneerden dat de mens in oorsprong een vrij wezen is en dat er dus geen ongelijkheid kon bestaan. Ten aanzien van de joden betekende dit, dat het beeld van de jood werd gesecculariseerd. Men kon hem immers niet meer vanuit een kerkelijk/theologische hoek beschouwen, maar moest hem zien als een onderdeel van de samenleving.

Ook in joodse kring drong dit gelijkheidsprincipe door. Met name de gefortuneerde joden – zowel van Sefardische als van Asjkenazische huize – wilden graag op voet van gelijkheid met hun christelijke evenknieën kunnen verkeren. Dat was lastig zolang zij als tweederangsburgers werden beschouwd. Zij waren sterk vernederlandst en hadden zich grotendeels onttrokken aan het toezicht van kerkbestuurders (parnassijns) en rabbijnen. Overigens vergde dit streven naar gelijkheid dat de joden zich aanpasten aan hun omgeving. Zij zouden hun religieuze wetten en regels moeten versoepelen en het onderwijs laten aansluiten bij dat van het land waar ze woonden. In hun religieuze gebruiken en taal moesten ze meer aansluiting zoeken bij die van hun omgeving.

In joodse kring bestond er een eigen vorm van Verlichting (*Haskalah*). De grote Duits-joodse filosoof Mozes Mendelssohn (1729-1786) bepleitte afschaffing van de joodse autonomie. Joden moesten van gewantrouwde vreemdelingen gerespecteerde burgers worden; burgers met een joods geloof, zoals er ook burgers met een calvinistisch, luthers, doopsgezond of rooms geloof waren. In de Nederlanden waren de Sefardim Isaac de Pinto (1717-1787) en Menachem

Mozes Mendelssohn (1729-1786)

Man Amelander (overleden voor 1767) pleitbezorgers van deze bewuste assimilatie met als doel emancipatie van de hele joodse gemeenschap. Verdergaand was de opvatting die een anonieme Sefardi die een dubbelzijdig proces van inburgering voorstond (1770). Van orthodox-joodse zijde bestreed men deze opvattingen fel, omdat zij het zelfbestuur van de joodse gemeente en het (religieuze) wezen van het jodendom zouden aantasten. Het jodendom mocht geen godsdienst worden, het moest een levenshouding blijven: de bepalende factor bij denken en doen.

Vrijheid, gelijkheid en broederschap

Nadat Frankrijk in 1789 kennis had gemaakt met de zegeningen van de Verlichting, beijverden de nieuwe Franse machthebbers zich elders in Europa vrijheid, gelijkheid en broederschap te brengen. Al in 1793 ondernamen zij pogingen door te stoten naar de Nederlanden. Pas eind 1794 rukten opnieuw Franse legers op naar het Noorden en onder druk van deze dreiging gingen vele stads- en provinciale overheden

‘om’ en omhelsden de nieuwe ideeën. Dit betekende aanvankelijk vooral de invoering van een democratische regeringsvorm, waarbij over het algemeen de mannen die zich voor 1787 tot de patriotten rekenden, de touwtjes in handen kregen.

De joden merkten aanvankelijk weinig van de nieuwe verworvenheden. Zij waren nog steeds tweederangsburgers, terwijl de andere religieuze minderheden het burgerrecht hadden gekregen. In de mediene konden de kleine joodse gemeentes niet veel ondernemen, maar in Amsterdam werd in 1795 Felix Libertate opgericht. Het genootschap stelde zich ten doel de Verlichtingsideeën in joodse kring te verbreiden, de autonomie van de joodse gemeenten te beperken – en dus de macht van de parnassijs en rabbijnen te beknotten – en niet-joden ervan te overtuigen dat joden recht hadden op gelijke behandeling, c.q. op burgerrecht. Felix Libertate ging daarbij uit van de verklaring van de rechten van de mens. De leden beschouwden Nederland als hun vaderland, waarvan zijzelf volwaardige burgers waren. Onnodig te vermelden, dat rabbijnen en parnassijs zich met hand en tand verzetten tegen deze inbreuk op hun macht en tegen de als gevolg van deze ideeën ongetwijfeld toenemende acculturatie.

Opvallend is, dat men niet naar een algehele hervorming van het Nederlands jodendom streefde. Elders in Europa kreeg de zogenoemde Reformgedachte grote aanhang. De gelijkberechtiging van de joden werd in de weg gestaan door de intolerantie ten opzichte van de joden, die men voor een belangrijk deel verklaarde uit religieuze tegenstellingen. Als de joodse religie zich meer conformeerde aan haar omgeving (door gebruiken, taal en regels) zou dit bijdragen aan de acculturatie en dus acceptatie van de joden. En dat zou weer bijdragen aan het verwerven van gelijke rechten. In de Nederlanden waren de tegenstellingen nooit zo scherp geweest als gevolg van de bestaande tolerantie. Daardoor was er ook nauwelijks behoefte om via de weg van religieuze hervormingen tot politieke en juridische emancipatie te komen.

Van christelijke en overheidszijde twijfelde men eraan of joden volwaardige burgers konden zijn. Hun geloof ge- of verbood immers bepaalde zaken (zoals dienstplicht) die in het nieuwe, nog steeds christelijk georiënteerde staatsbestel tot de rechten of plichten van de burger behoorden. Bovendien stond het accepteren van de “christelijke” werkweek het respecteren van de sjabbat in de weg. Ook zagen de christenen in het streven van Felix Libertate een poging om toegang tot de gilden te forceren en de niet-joden daarin te overheersen. Hoezeer men de joden ook de rechten van de *mens* gunde, de rechten van de *burger* kwamen hen niet toe.

De Emancipatie

Een soortgelijk standpunt namen sommige afgevaardigden naar de Nationale Vergadering in. Dit college, dat in de plaats was gekomen van de Staten-

Generaal, boog zich in de zomer van 1796 over de vraag of joden het burgerrecht moesten krijgen. De kwestie was aangeslingerd door een verzoek daartoe door Felix Libertate. Het verzoek werd doorverwezen naar de commissie Van Leeuwen, waarvan de leden voor de gelijkstelling waren. Het voorstel van de commissie luidde dan ook aldus. Maar zo eensluidend als de commissie was, was de Nationale Vergadering zeker niet. Sommige leden wilden de kwestie doorschuiven naar de commissie voor de grondwet. Anderen vonden dat joden individueel moesten beslissen of zij burger wilden worden, liefst nadat zij onderwijs hadden genoten. De joodse natie, zoals deze bevolkingsgroep vanwege haar eigen cultuur, religie, taal en geschiedenis wel werd genoemd, kon als groep geen burgerrecht krijgen, zo was de redenering; de leden ervan wel.

Maar uiteindelijk deed de politiek-ideologische noodzaak in het voordeel van de joden beslissen. Immers, als de joden geen aanspraak zouden kunnen doen op de rechten van de mens en burger, zou dat een ontkenning van hun menszijn betekenen en zouden zij uitgewezen moeten worden uit de Nederlanden.

Het rapport van de commissie Van Leeuwen werd uiteindelijk met 45 tegen 24 stemmen aangenomen. Vooral de stem van de katholieke afgevaardigden en de druk van de Franse gezant waren doorslaggevend. Op 2 september 1796 werden de joden burgers van de Bataafse Republiek. De jodenreglementen in de steden waar de joden waren toegelaten, alsmede het zelfbestuur van de joodse gemeenten werden opgeheven, zeer tot verdriet van parnassijs en rabbijnen, die daarmee hun macht en aanzien zagen afbrokkelen.

Deze gelijkstelling betekende veel voor de gefortuneerde, verlichte joden in de grote steden in Holland. In Amsterdam onttrokken zij zich letterlijk aan de oude regels door een nieuwe gemeente te stichten. In de mediene merkten de joden niet al te veel van de gelijkstelling. Zij verkregen (afhankelijk van status en hoogte van de belasting die ze betaalden) stemrecht, maar maakten daarvan aanvankelijk slechts aarzelend gebruik. Ook stonden alle beroepsgroepen nu voor hen open en konden zij zich overal vestigen. Ook bij die kanten van de gelijkstellingen zien wij dat het lang duurt voor men gebruik maakt van deze mogelijkheden.

Overigens heeft het nog even geduurd voordat de gelijkstelling verder dan het kiesrecht werd doorgetrokken. Het was koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) die de gelijkstelling ook bestuurlijk implementeerde door het instellen van een centralistisch bestuursorgaan voor de joodse gemeenschap in het Koninkrijk Holland en een aanzet gaf voor onderwijs voor joden, regels voor de erediensten en het afschaffen van het jiddisch. Alles om joden te laten assimileren volgens de wens van de vooruitstrevende bovenlaag.

*Lodewijk Napoleon, Koning van Holland
(1806-1810)*

Gevolgen van de emancipatie

De joden waren van Nederlandse joden nu joodse Nederlanders geworden, of zoals het ook wel werd uitgedrukt: Nederlanders van het Mozaïsche geloof. Uit het gebruik van deze term blijkt overigens ook, dat men het gebruik van het met een negatieve klank geladen woord “jood” probeerde te vermijden. Immers: de gelijkstelling was vooral een juridische en staatkundige aangelegenheid. In sociaal opzicht is er, zeker aanvankelijk, nauwelijks wat veranderd in de bejegening van de joden. En van joodse zijde was er ook niet veel enthousiasme voor de burgerrechten. De inburgering van het joodse volksdeel heeft nog tot ver in de 19de eeuw geduurd.

Aangezien de joden zich nu overal in de Nederlanden konden vestigen, zien we in de eerste helft van de 19de eeuw een snelle opkomst van joodse gemeenten (*kehilla's*) op het platteland en in de steden, waar het de joden voordien verboden was zich te vestigen. Met name buiten de steden vervulden zij in hun veelal traditionele handelsberoepen een economische schakel tussen de stad en het platteland en tussen de boeren en de dorpen. Overigens groeide de joodse gemeenschap in Nederland sneller dan de gehele Nederlandse bevolking. Met name in de grote steden en dan vooral die in het westen groeide het joodse volksdeel sterk. In 1869 was het mediene-leven al over haar hoogtepunt. De joden trokken weg uit de kleine dorpjes. Waar joden vooral de handelsfuncties vervulden, groeiden de plattelandsgemeenten onvoldoende om aan alle kinderen een bestaan te geven.

De bestuurlijke structuur van de joodse gemeenschap werd op instigatie van koning Willem I vorm gegeven volgens een centralistisch model. Hij bouwde daarbij voort op de structuur die zijn voorgangers (als Lodewijk Napoleon) hadden opgebouwd. Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (1814) kende een gelaagdheid van nationaal naar lokaal, waarbij er voor elke laag een

bestuur was dat zich diende te verantwoorden naar een hogere laag. Elk district, ressort genoemd, kreeg zijn eigen opperrabbijn als geestelijk leidsman.

Met deze organisatie werd een belangrijke stap gezet op de weg naar assimilatie en integratie. Het jodendom werd een beheersbare grootheid voor de landelijke overheid en via deze weg werden taal, onderwijs, gebruiken en kleding aan voorschriften onderworpen. Het jiddisch verdween binnen één generatie als spreektaal door met name in de synagoge en op school het Nederlands door te voeren. En van het onderwijs profiteerden weer de vrouwen en meisjes en de armen die voordien geen onderwijs hadden genoten. De eerste decennia van de 19de eeuw kenmerkten zich dan ook door aanpassing; aanpassing die ook vanuit vooruitstrevende joodse kring werd bevorderd. Deze aanpassing aan de landelijke norm leidde langzaam tot integratie, maar zorgde wel voor teloorgang van (ook religieuze) tradities.

Door deze assimilatie werden verder secularisatie, groei van het aantal gemengde huwelijken en belangstelling voor de Duitse Reformgedachten in de hand gewerkt. En daartegen kwam vanuit orthodoxe hoek weer verzet. De hoeders van het traditionele jodendom zagen als gevolg van de burgerlijke gelijkstelling hun macht en invloed afbrokkelen, waardoor de eeuwenlang overgeleverde eeuwige waarden van het jodendom (Thora en traditie) teloorgingen. Hoewel de strijd tussen orthodoxie en vooruitgang – om de tegenstelling op deze wijze te simplificeren – zich vooral afspeelde in de grote steden, vinden we er ook in kleinere gemeenten voorbeelden van. Zo werd de joodse gemeenten in Steenwijk letterlijk gesplitst tussen 1853 en 1869 door een conflict over de koorzang; een typische uiting van de behoefte aan meer decorum in de synagoge en dus een uitvloeisel van de Reformgedachte.

De orthodoxe weerstand was vooral geconcentreerd rond de Amsterdamse broers Lehren, die met de benoeming van de traditionele Joseph Hirsch Dünner (1833-1911) tot rector van het Nederlandsch Israëlitisch Seminarium een belangrijke overwinning boekten. Tussen 1900 en 1940 bekleedden diens leerlingen in alle ressorten de hoogste geestelijke functies.

Assimilatie

De bedoeling van de voorvechters van de gelijke rechten van joden was integratie van het joodse volksdeel in het Nederlandse volk. In joodse kring leverde die, soms gedwongen, acculturatie binnen één of enkele generaties ook spanning op. Vooral in de kleinere gemeenten zal men de spagaat tussen aanpassing en handhaving van de eigen tradities gevoeld hebben. In de grote steden was er de mogelijkheid om enerzijds een eigen zuil (met alle organisatievormen en uitingen die daarbij horen) te vormen of anderzijds zich te onttrekken aan de traditie.

Overigens zien wij in het Nederland van de 19de eeuw een afstandelijkheid ten opzichte van de joden.

Dit wordt mede verklaard door de verzuiling. In de nationale staat die Nederland was geworden, was de stedelijke en gewestelijke soevereiniteit van de Republiek ingeruild voor een soevereiniteit in eigen kring. De Nederlandse samenleving na 1870 was toch vooral een verzuilde samenleving, waardoor er voor elke overtuiging een eigen, vooral naar binnen gerichte “eigen kring” was, waaruit men niet gaarne trad en van waaruit de andere groepen werden be- en veroordeeld. Een assimilatie en inburgering zoals de initiatiefnemers voor de burgerlijke gelijkstelling voor ogen stond, was dus zo’n 100 jaar later achterhaald door de beweging naar binnen in plaats van het inruimen van een plaats voor de nieuwkomer.

Literatuur

Deze bijdrage is een bewerking van eerdere artikelen van mijn hand en is gebaseerd op:
M.E. Bolle, *De opheffing van de autonomie der kehilloth in Nederland* (Amsterdam 1960)
I.B. van Creveld, *De verdwenen Buurt. Drie eeuwen centrum van Joodse Den Haag* (Zutphen 1989)
Geschiedenis van de Joden in Nederland, J.C.H. Blom e.a. ed. (Amsterdam 1995)
Jaap Hagedoorn en Marco Groen, *Gids langs de geschiedenis van joods Zwolle* (Zwolle 1999)
Peter Lurvink, *De joodse gemeente van Aalten. Een geschiedenis 1630-1945* (Zutphen 1991)
C. Mulder, *Inventaris van het archief van de Nederlands-Israëlitische Gemeente van Steenwijk 1817-1945* (Zwolle 1991)

EEN RELICANON ZONDER JODENDOM??

door Peter van 't Riet

Eind 2006 verscheen de “Canon van Nederland”. Toen koos een commissie onder leiding van Frits van Oostrom vijftig zogenaamde “vensters” op de vaderlandse geschiedenis uit. Begin april van dit jaar verscheen de *religieuze* Canon van Nederland, ook wel “*Relicanon*” genoemd. Uit onvrede over de historische canon! Maar ook deze religieuze canon is als werkstuk van protestants-christelijke kerkgeschiedenis buitengewoon onbevredigend.

Van Oostrom en de zijnen gaven met hun werkstuk het woord “canon” een nieuwe betekenis. In de godsdienstwetenschap was dat woord eeuwenlang de aanduiding voor de lijst van boeken van het Oude en Nieuwe Testament. Die lijst werd ooit in de 4^e eeuw CJ vastgesteld door consensus en voortschrijdend inzicht. Het woord “canon” komt oorspronkelijk uit het Grieks, waar het de betekenis had van een rieten stokje, een richtsnoer, waarmee men metingen verrichtte, zodat niet iedere betrokkene de maten naar zijn eigen hand kon zetten. In de kerkgeschiedenis kreeg het woord “canon” als aanduiding voor de lijst van bijbelboeken een normatieve bijklank: als een bijbelboek “deuterocanoniek” heette, zoals de boeken Tobit, Makkabeeën en de Wijsheid van Jezus Sirach, dan klonk dat als lectuur van de tweede garnituur. De reformatoren schrokken er zelfs niet voor terug het woord “apocrief” voor deze boeken in te voeren, hetgeen betekent dat het om boeken van obscure herkomst of bedenkelijke inhoud zou gaan.

De “Canon van Nederland”, of beter de “Canon van de Nederlandse geschiedenis” uit 2006, is echter niet bedoeld om normatief voor te schrijven welke momenten de Nederlandse geschiedenis representeren en welke niet. Haar vijftig “vensters op de geschiedenis” zijn vooral een handreiking aan het geschiedenisonderwijs om tot een verantwoorde en representatieve selectie van onderwerpen te komen. Vanuit christelijke kringen is echter al spoedig bezwaar

gemaakt tegen de geringe aandacht voor het christendom in deze historische canon. Willibrord werd wel opgenomen en Erasmus achthonderd jaar later eveneens, de Reformatie moest het doen met de beeldenstorm – een niet al te ruime oogst, vonden christelijke historici.

Een religieuze canon van Nederland

Het is tegen die achtergrond dat de redactie van *VolZin*, een oecumenisch opinieblad voor geloof en samenleving, op het idee is gekomen een eigen religieuze canon op te stellen. Zij nodigde de leden van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis uit om mee te werken aan een “relicanon” van Nederland. Aan hen werd het volgende gevraagd gesteld: “Wilt u ons laten weten wat volgens u de tien belangrijkste feiten, personen, bewegingen en/of fenomenen uit de religie- en kerkgeschiedenis van Nederland zijn? Belangrijk in die zin dat kennis daarvan nodig is om onszelf en de huidige Nederlandse samenleving te begrijpen.” Had *VolZin* zich in de vraagstelling maar beperkt tot de kerkgeschiedenis, dan zou het resultaat niet zo verbijsterend zijn, want naar zal blijken hebben Nederlandse kerkhistorici nauwelijks oog voor die aspecten van de religiegeschiedenis van ons land die zich buiten de muren van de kerk afspelen.

Op de vraag van *VolZin* kwamen 45 bruikbare lijstjes van gebeurtenissen, jaartallen, personen binnen. Het aantal ingezonden onderwerpen bleek echter zo

groot dat besloten werd om niet 10, maar 25 momentopnamen van de “religiegeschiedenis” in deze nieuwe canon op te nemen. Die uitbreiding werd ook ingegeven door “de onevenwichtige samenstelling van de groep inzenders (vrouwen-mannen, protestanten-katholieken, orthodoxen-vrijzinnigen)”. Men zou hier tussen de haakjes ook verwachten: christenen-joden. Maar ja, als je de groep ondervraagden beperkt tot Nederlandse kerkhistorici, dan bevind je je in een gezelschap van vooral (protestants-)christelijke mannen van vooral orthodoxe huize. De kerkhistoricus Willem van der Meiden werd vervolgens gevraagd om, gebruik makend van de 45 inzendingen, de canon samen te stellen. Hij begint met de dood van Sint Servatius in 384. Daarop volgen twisten, hagenpreken en heksenverbrandingen, de opkomst van de vrijzinnigen, de eerste vrouwelijke predikant. Van der Meiden besluit met de hedendaagse open samenleving, waarin drie protestante kerken zich herenigd hebben, maar de Nederlander zich steeds sterker als “spiritueel ongebonden” beschouwt. Wie de hele “relicanon” rustig wil bekijken, kan terecht op de website van *VolZin* (zie hieronder bij bronnen).

Wat bij eerste inspectie meteen opvalt is dat de religieuze geschiedenis van Nederland door de opstellers voor bijna honderd procent als een christelijke geschiedenis wordt ervaren. De redactie van *VolZin* geeft dat op haar website ook toe en zegt ervan te hebben afgezien om “uit een of ander reli-correcte overweging jodendom of islam meer te belichten dan onze inzenders ons toestaan”. Gesteld wordt dat de initiatiefnemers geslaagd zijn in hun opzet, als het wel of niet opnemen van bepaalde gebeurtenissen, verhalen of personen aanleiding is tot scherpe discussie over de beweegredenen daarvoor, want deze “canon” is geenszins normatief, maar indicatief en kan voortdurend herzien worden. Men vraagt zich af waarom dan het woord “canon” gebruikt moet worden, daar het woord juist iets wil uitdrukken van de onveranderlijkheid van de zaak die gecanoniseerd is.

Het dagblad *Trouw* vroeg zich dan ook in haar editie van vrijdag 6 april jl. af of deze lijst een evenwichtig beeld van de godsdienstige geschiedenis van Nederland geeft. *Trouw* citeerde August den Hollander, theoloog, historicus en hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Hij vindt dat de 25 vensters vooral zicht geven op kerk en theologie. Zijn belangrijkste kritiek is dat de religieuze beleving van de gewone Nederlander er weinig in terug te vinden is. Te weinig Jomanda, te weinig majoor Bosshardt, te weinig heiligen voor de katholieken, te weinig Huub Oosterhuis en liturgische vernieuwing voor moderne christenen. Vooral het katholieke volksdeel van Nederland komt er nogal bekaaid vanaf, vindt Den Hollander. Het resultaat is te institutioneel, te protestants, te christelijk, te kerkelijk, te theologisch. Maar wat wil je ook als je 45 vooral protestants-christelijke kerkhistorici een canon laat samenstellen.

Religiegeschiedenis zonder jodendom??

Wat direct opvalt, is dat zowel in de religieuze canon van Van der Meiden, als in de kritiek van Den Hollander de Nederlandse joden volledig of vrijwel volledig over het hoofd worden gezien. Neem bijvoorbeeld de vijf vensters die de twintigste eeuw markeren: 1) de opkomst van de vrijzinnigheid, het pacifisme en de vrouwenemancipatie; 2) het (kerkelijk!) verzet tegen de nazi's; 3) de eerste moskee in Nederland; 4) het Pastoraal Concilie (wie weet nog wat dat was?) en 5) de ontzuiling inclusief de vredesdemonstraties en de protestantse kerkfusie. Aan de belangrijkste godsdienst-historische gebeurtenis in de 20ste-eeuwse geschiedenis van ons land, de uitroeiing van ruim 100.000 joden en de decimering van het Nederlandse jodendom tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt zegge en schrijve één zin gewijd, en dan nog uitsluitend vanuit christelijk perspectief. We lezen: “Het lot van de Nederlandse joden geeft wel een krachtige impuls aan de christelijke belangstelling voor jodendom en het oude testament en voor de studie naar de eigen anti-joodse geschiedenis”. En dat is nu juist waarin deze zogenaamde religieuze canon volledig faalt. Het is geen religieuze canon van Nederland, het is hoogstens een protestants-christelijke, kerkelijke canon van Nederland.

Spinoza

Wie naar de belangrijke godsdiensthistorische gebeurtenissen van het Nederlandse jodendom zoekt, komt bedrogen uit. Er is eigenlijk maar één onderwerp dat als een joods onderwerp beschouwd zou kunnen worden en dat gaat nu net over een “afvallige jood” (vergeef mij in dit verband de uitdrukking): Baruch de Spinoza. Hij wordt in de relicanon vooral gezien als symbool voor de Verlichting, die – zo luidt de tekst – “in Nederland in de 18de eeuw in de heersende theologie verdisconteerd werd, maar dat heeft met Spinoza niet zo veel meer te maken”. En: “Volgelingen van Spinoza hebben het aanvankelijk zwaar, ze worden gedetineerd of als predikant afgezet.” Ook hier weer is het perspectief dat van christelijk Nederland.

Ernstig is bovendien dat de reden van Spinoza's excommunicatie niet wordt weergegeven naar de huidige stand van het wetenschappelijk inzicht. We lezen dat hij door de synagoge in Amsterdam in de ban werd gedaan “om zijn verlichte denkbeelden”. Dat is de traditionele visie op deze gebeurtenis. Over de beweegredenen van de “synagoge van Amsterdam” voor deze uitbanning is echter niets met zekerheid bekend. De (historische) Canon van Nederland uit 2006, die ook een venster op Spinoza heeft, geeft het wel wetenschappelijk verantwoord weer: “Na zijn religieuze opvoeding kwam hij in 1656 in conflict met de Amsterdamse joodse gemeenschap. Vermoedelijk niet eens omdat hij kritisch stond tegenover het orthodoxe geloof, maar vooral omdat hij zich uiterlijk niet wilde schikken naar de strenge vereisten en voorschriften.” Nu is het woord “strenge” in dit verband al een waardeoordeel, maar bekend is

bijvoorbeeld dat Spinoza zich in een zakelijk conflict met een medejood onttrok aan de jurisdictie van de joodse gemeente en de zaak aanhangig maakte bij de burgerlijke rechter. Opmerkelijk is dat Spinoza op 27 juli 1656, de datum van zijn excommunicatie, nog niets van zijn ideeën had gepubliceerd (zie het artikel *Spinoza een bescheiden denker* van Dick Broeren in *Judaica Bulletin* 19, 4, juli 2006). We weten het dus niet precies, maar gezien vanuit het jodendom, waarin de ideeën vrij zijn en alleen het gedrag onder juridische procedures valt (een buitengewoon modern standpunt overigens!), is het veel waarschijnlijker dat Spinoza's gedrag en niet zijn verlichte ideeën tot de ban hebben geleid. De opstellers van de "relicanon" hadden de historische Canon van Nederland wel eens beter mogen bestuderen.

Een chotspe

Waar de relicanon het ergste de fout in gaat, is de weergave van de Tweede Wereldoorlog. Zoals al opgemerkt werd, wordt de vernietiging van het Nederlandse jodendom afgedaan met "het lot van de Nederlandse joden"! Wel treffen we bij dit onderwerp uitgebreid de karmeliet Titus Brandsma aan, hoogleraar in Nijmegen, die in 1942 door de nazi's vermoord wordt in het concentratiekamp Dachau (tussen hoeveel Nederlandse joden heeft hij daar gezeten?). De tekst in de relicanon laat weten: "Hij staat in deze canon model voor het kerkelijke verzet tegen het nazisme van hervormde theologen als Jan Koopmans, K.H. Miskotte en Joop Eykman, van vele gereformeerde vrouwen en mannen en van de onverschrokken katholieke voorman kardinaal De Jong. Jubelt men na de oorlog over de kwaliteit van het kerkelijke verzet, al in 1947 betoogt dominee Jan Buskes (1899-1980) dat men die kwaliteit in algemene zin nu ook niet moet overdrijven en dat er ook flink gecollaboreerd is met de bezetter." En dan volgt de reeds geciteerde zin over de krachtige impuls die het lot van de Nederlandse joden heeft gegeven aan de christelijke belangstelling voor jodendom en het oude testament en voor de studie naar de eigen anti-joodse geschiedenis.

Alleen afvallige (vergeef mij nogmaals de term) en dode joden zijn kennelijk van belang voor de Nederlandse religiegeschiedenis als het aan de kerkhistorici ligt. Een chotspe, om het eens in onversneden Jiddisch te zeggen.

Waarom niet nog een derde canon?

Het is hier niet de plek om de theologische sjablonen te analyseren, waarmee de opstellers van de "religieuze canon" naar de kerkgeschiedenis van Nederland kijken. Daarover zou nog wel een interessante boom zijn op te zetten (er zit veel "theologische correctheid" in deze canon). Wat schrijnend is, is dat een van de

belangrijkste religieuze stromingen, die niet alleen al vanaf de Middeleeuwen in Nederland aanwezig is geweest, maar bovendien de Nederlandse cultuur en het Nederlandse christendom op tal van manieren beïnvloed heeft, bijna geheel in deze canon ontbreekt. Ook de historische canon van Van Oostrom besteedt niet veel aandacht aan de geschiedenis van de Nederlandse joden: de vensters Spinoza en Anne Frank zijn aan er aan gewijd. In het "venster" van de Tweede Wereldoorlog vinden we in die canon alleen de volgende zinsnede over de Holocaust: "Vooral joden werden vervolgd. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord." En bij Veelkleurig Nederland komen we in deze canon nog aan de weet dat er vandaag naast vele andere ook joodse scholen bestaan! En dat is het dan wel zo'n beetje.

Het wordt dus tijd dat we een "canon" van de geschiedenis van de Nederlandse joden gaan opstellen. Daarom doet de redactie van het *Judaica Bulletin* de volgende oproep aan zijn lezers:

"Wilt u ons laten weten wat volgens u de vijf belangrijkste feiten, personen, bewegingen en/of fenomenen uit de geschiedenis van de joden van Nederland zijn? Belangrijk in die zin dat kennis daarvan nodig is om de positie en invloed van het jodendom binnen en op de Nederlandse samenleving te begrijpen?"

We vragen u uw voorstel te voorzien van een motivatie en als het kan van bronnen. Wij zullen dan uit de inzendingen een vijftiental (?) vensters voor "de" *Judaica-Canon* van Nederland samenstellen.

U kunt uw inzendingen sturen naar:

**Stichting Judaica Zwolle,
Postbus 194, 8000 AD Zwolle**

of naar ons mailadres:

info@judaica-zwolle.nl.

Het resultaat publiceren wij in een volgende aflevering van het *Judaica Bulletin*.

Bronnen

<http://www.opiniebladvolzin.nl/>
http://www.trouw.nl/deverdieping/religie_filosofie/
<http://entoen.nu/>

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR 2007

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: info@judaica-zwolle.nl. De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle in de Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl.

zo 15-4 Jom Hasjoah / Herdenking Holocaust
ma 16-4 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 12e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: Dr. E. van den Berg. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur
di 17-4 Vrij Leerhuis 1 - Jodendom voor beginners, 4e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: dhr. L. Evers. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur
za 21-4 Sjabbat Tazria (Lev. 12:1-13:59) - Metsora (Lev. 14:1-15:33)

di 24-4 Jom Ha'atma'oet viering – onafhankelijkheidsdag van de staat Israël – Genootschap Nederland Israël afdeling Zwolle & Joodse Gemeente Zwolle. Programma wordt nog bekend gemaakt. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: Aanvang: 19.30 uur. Toegang: €5

za 28-4 Sjabbat Acharee Mot (Lev. 16:1-18:30) - Kedoshim (Lev. 19:1-20:27)

za 5-5 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

zo 6-5 Lag Ba'omer (33e dag van de Omertelling)
 * Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle. Voormalig vrouwenbalkon van Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang: €2,50

ma 7-5 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 13e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: Dr. E. van den Berg. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur

di 8-5 Vrij Leerhuis 1 - Jodendom voor beginners, Stichting Judaica Zwolle. Docent: dhr. L. Evers. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur

za 12-5 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Bechoekotaj (Lev. 26:3-27:34)

wo 16-5 Jom Jeroesjalajim (Hereniging van Jeruzalem)
za 19-5 Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)

ma 21-5 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 14e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: Dr. E. van den Berg. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur
wo 23-5 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (1e dag)
do 24-5 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (2e dag)
za 26-5 Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)

za 2-6 Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)

zo 3-6 * Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle. Voormalig vrouwenbalkon van Zwolse

synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang: €2,50

za 9-6 Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)

za 16-6 Sjabbat Korach (Num. 16:1-18:32)

za 23-6 Sjabbat Choekat (Num. 19:1-22:1)

za 30-6 Sjabbat Balak (Num. 22:2-25:9)

zo 1-7 * Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle. Voormalig vrouwenbalkon van Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang: €2,50

DE THUISKOMST

Herdenkingsvoorstelling

ZWOLLE - Liederen van Bertold Brecht in combinatie met vertellingen over de verwarrende gezichten van de oorlog door verhalenvertelster Janna van den Berg, mezzosopraan Gea Gijsbertsen en gitarist Johan Sterken. De liederen staan op muziek van Hans Eisler en worden gezongen in het Duits, Engels, Jiddisch en Ivriet. Enkele liederen zijn in de concentratiekampen ontstaan en zijn daar ook gezongen. Het programma duurt een uur, zonder pauze, en is zeer op zijn plaats als afsluiting van de herdenkingsplechtigheid om 20.00 uur in het nabijgelegen Ter Pelkwijkpark te Zwolle. Entree: €10,00. Informatie en reserveren: www.deverhalenboot.nl of 038-4239659 (werkdagen 12.00 – 13.00 uur). *De Verhalenboot ligt in de Thorbeckegracht, Pletterstraat 20, 8011 VG Zwolle*

Tentoonstellingen in het JHM

Op 6 juni a.s. presenteert het Joods Historisch Museum (www.jhm.nl) twee belangwekkende tentoonstellingen. De eerste is een indrukwekkende expositie over de grote Franse actrice en eerste internationale superster Sarah Bernhardt (1844-1923). De tentoonstelling is samengesteld door het fameuze Jewish Museum New York (www.jewishmuseum.org), waar hij een van de meest succesvolle exposities van de afgelopen jaren was. In de loop van een opmerkelijke zestigjarige carrière ontpopte de 'goddelijke Sarah' zich tot de belangrijkste tragédienne van Europa en Amerika. Bernhardt's 'larger-than-life persona' en haar buitengewone succes als actrice en ondernemer hebben een basis gelegd voor Hollywood-iconen zoals we die nu kennen. In de tweede tentoonstelling, 'Werk in Uitvoering', wordt in het

prentenkabinet nog onbekend werk van Charlotte Salomon getoond: de studies die zij maakte voor haar beroemde meesterwerk *Leven? of Theater?*, haar geschilderde autobiografie. Deze bijzondere studies werpen een onthullend licht op haar werkwijze en

stijlontwikkeling, bijvoorbeeld de experimenten die ze met kleur en tekst uitvoerde. Bovendien geven ze een intiem beeld van Charlotte's humor en gevoelige karakter. Beide tentoonstellingen lopen tot 16 september a.s.

BOEKBESPREKING

door Jaap van Gelderen

Religie. Godsdienst en geweld in de twintigste eeuw.
Gastredactie: Hans Blom, Lieve Gevers en Paul Luyckx; hoofdredactie: Madelon de Keizer.
Zeventiende jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Walburg Pers, Zutphen 2006. 288 blz. ill. ISBN: 90.5730.436.8. Prijs: € 19,95

Het zeventiende jaarboek van het NIOD, met het trefwoord: 'Religie', ligt voor. Waren de eerste jaargangen voornamelijk bedoeld om een beeld te schetsen van de voortgang van het onderzoek naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland (en voormalig Nederlands-Indië), vanaf deel 11 wordt een bredere thematiek behandeld uit de oorlogsgeschiedenis van de twintigste eeuw in Europa, met uitstapjes buiten dit continent. Deze verandering hangt samen met de verbreding van de doelstelling van het vroegere RIOD. Als thema's kwamen achtereenvolgens naar voren: 'Volkseigen'; 'Onrecht'; 'Utopie'; 'Thuisfront'; 'Moderniteit'; 'Politiek geweld'. Gastredacteuren namen de voorbereiding voor hun rekening, de eindredactie bleef bij het NIOD. Een van de gastredacteuren van het deel 'Religie' is de scheidende directeur van het NIOD prof. Hans Blom, die in zijn arbeid altijd het internationaal vergelijkende perspectief in het vizier hield en de verbreding tot de bestudering van heel de twintigste eeuw van het Instituut heeft helpen bevorderen.

Samenstellers van jaarboeken brengen dan een eerste selectie van benaderingen bijeen, van gevestigde auteurs en van bevroegen beginnelingen, van bredere overzichten (gebaseerd op eerder onderzoek) tot diepgravende nieuwe detailstudies, maar lang niet altijd op een noemer te brengen. Een inleiding – hier van de bekwame hand van Paul Luyckx, een Nijmeegs historicus – moet de rode draad door de gevarieerde inhoud rijgen. Ingegaan wordt onder meer op de overgang van een kerkhistorische naar een religiewetenschappelijke benadering van de problematiek. De bundel geeft voorbeelden van deze twee benaderingen, maar het is niet gemakkelijk hier grenzen te trekken, daarvoor is kerkgeschiedenis teveel een 'gewoon' onderdeel van de geschiedbeoefening geworden. De literatuurverwijzingen die Luyckx geeft over de gehele problematiek zijn waardevol voor verdere studie.

Een intrigerend tweetal: de samenhang tussen religie

en geweld. Ouder dan de twintigste eeuw en 'globaler' dan de engere Europese kring; en, niet beperkt tot één godsdienst. In deze bundel komt niet alleen religieus geïnspireerd geweld aan de orde, ook kerkvervolgning komt aan bod (i.c. in Litouwen), dus politiek geweld (seculier, ideologisch gemotiveerd) tegen alle religie. Hoe echter de diplomatieke *démarches* van de Pauselijke Stoel na het uiteenvallen van Oostenrijks-Hongaarse monarchie in nationale staten, na de Eerste Wereldoorlog in dit schema te plaatsen (hoe boeiende stof op zich ook)? Nog weer anders ligt het bij de (heel nuttige) weergave van het debat over katholicisme en de moord op de Europese Joden (Theo Salemink). Die kan in het kader van de thematiek toch alleen verstaan worden als een weergave van de bezinning op de vraag hoe de christelijke godsdienst als een der bepalende factoren bij de Sjoa moet worden beschouwd? De politieke nawerking van de Tweede Wereldoorlog in België en Nederland (de Lage Landen) voor wat betreft het katholicisme is weer een interessant vergelijkend overzicht, maar graaft niet diep en is toch weer eerder een opstel over hoe het katholicisme is omgegaan met collaboratie toen de oorlog was afgelopen; het laat een kant zien van de godsdienst die men moeilijk met geweld in verband kan brengen, eerder met een woord als verzoening (hoe men daar verder over wil denken).

Vernieuwend zijn de bijdragen over de Eerste Wereldoorlog, zeker waar Nederland een achterstand heeft als het over deze periode gaat. Niet alleen wat de feiten betreft, maar ook hoe dit gebeuren van invloed is geweest op levens en opvattingen van mensen, ook hier.

Religieuze hartstochten, messianisme en de erfenis van het geweld, de spirituele historie van de "Great War" komen aan de orde. (De wapens die werden gezegend aan alle fronten, de breuk in de socialistische beweging in nationale fronten, de immense haat bij burger en militair gelijk, over dergelijke vragen gaat het). Met Luyckx vind ik het jammer dat de rol van Paus Benedictus XV, die wanhopig zocht naar vrede, alleen wordt aangestipt.

Buitenbeentjes zijn hier een studie over de Japanse kamikazepiloten en hun religieuze inspiratie zoals die voorkomt in dagboeken, van de hand van S.H. Yamashita (U.S.A.); en de bijdrage van Stuart A. Cohen (Bar-Ilan) over het gebruik van religieuze motieven bij de klassieke vragen: wanneer is oorlog geoorloofd; hoe te handelen tijdens een oorlog, in de Staat Israël vanaf 1948. In de joodse traditie heeft alleen Maimonides (12de eeuw) zich uitvoeriger uitgelaten over de houding tegenover het oorlogsprobleem, zodat hier een haast braak terrein aan

de orde wordt gesteld. Luyx verbaast zich hogelijk dat de hedendaagse rabbijnen nauwelijks tot enige overeenstemming kunnen komen over de interpretatie van teksten (b.v. Exodus 15:3), ofschoon z.i. het Oude Testament zich bijna lezen laat als 'één groot verhaal van oorlogen en geweld' (p. 22). Origineel is de bijdrage van Ewoud Kieft over de van afkomst joodse schrijver Joseph Roth (hij werd Rooms-katholiek) die met zijn boek *De Antichrist* een bestrijding van het nationaal-socialisme wilde geven (1934).

Het foto-essay, een erfenis vanaf het begin van de jaarboeken, is samengesteld door de historicus Jan

Bank en heeft de volgende onderdelen: ideologische confrontatie; godsdienst en strijd van As-mogendheden; kerken in oorlogstijd; bevrijding.

De flaptekst noemt even 'nine-eleven', en ergens wordt de groei van niet-christelijke minderheden in Europa genoemd, maar het boek houdt zich terecht alleen bezig met de twintigste eeuw: de gewelddadigste tot nu toe. De twee wereldoorlogen alleen al moeten onder het gezichtspunt van religie worden beschouwd; maar religie, godsdienst – alle godsdiensten! – hebben naast geweld, ook geweldloosheid in huis, anders dan seculiere ideologieën?

BOEKBESPREKING

door Dick Broeren

***Letters van licht, over de verborgen betekenis van het Hebreeuwse Alfabet.* Monique van der Feer. Amphora Books, Amsterdam 2006. Geïll. 112 pag. ISBN 90-6446-044-2. Prijs: €17,50**

Voor mij ligt het boek 'Letters van licht' van de hand van Monique van der Feer, vaak ook letterlijk 'van de hand van', want behalve schrijfster is zij ook kunstenaar en heeft zij een groot deel van de illustraties zelf verzorgd. De ondertitel luidt: Over de verborgen betekenis van het Hebreeuwse Alfabet. In de inleiding maakt zij duidelijk wat zij daarmee bedoelt. Al in de eerste zin koppelt zij de betekenis van de Hebreeuwse letters aan de Joodse mystiek en vallen woorden als vorm, letterwaarde, naam van de letters en de kabbalistische traditie.

Zij geeft een summier historisch overzicht van de ontwikkeling van de Hebreeuwse lettertekens en de verbanden die zij meent te kunnen leggen tussen de vorm van deze letters en de letters als 'gereedschap' tot meditatie. Dit vraagt om toelichting. Vroeger was namelijk de bestudering van Kabbala/Joodse mystiek voorbehouden aan 'alleen getrouwde (Joodse) mannen van boven de veertig en dan ook nog alleen als zij zich hielden aan de religieuze gebruiken en de Joodse leer' (blz. 13). De schrijfster vergeet echter te vermelden dat deze mannen ook nog een grote kennis van het Hebreeuws moesten bezitten (!), en zich door Tora en Talmoed heen hadden moeten 'lernen', voordat zij door hun omgeving wijs genoeg geacht werden om onder leiding en in voortdurende samenstudie deze geheimzinnige en niet geheel ongevaarlijke wereld binnen te gaan.

Na het hoofdstukje over de 'Grafische vereenvoudiging van beelden naar letters' volgt een hoofdstuk over de 'eigen spirituele bestaanswereld van de Hebreeuwse letters binnen de Joodse mystiek'. Het prachtige verhaal over het waarom van de volgorde van de letters van het Hebreeuwse alfabet wordt verteld (...waarom begint Tora met de *Beet*, de tweede letter

van het alfabet en niet met de eerste letter, de *Alef*?), met als enige bronvermelding: de Talmoed. Welk traktaat, welk hoofdstuk? De Talmoed is geheel in het Engels vertaald en dus ook toegankelijk voor niet-Hebreïsten. Vervolgens passeren een aantal belangrijke kabbalisten de revue. Negentien regels worden besteed aan de Naam-die-niet-uitgesproken-mag-worden, door de schrijfster de 'Sjem haMeforasj' genoemd*, een mij onbekende naam die wederom niet uitgelegd wordt, zoals dat ook het geval is met de kabbalistische term 'Adam Kadmon'. Merkwaardig, zo niet bedenkelijk vind ik het dat de letters van de Naam zó getekend zijn in de illustratie op blz. 32 dat ze de gedaante van een mens vormen. Ook hier geen uitleg. Er volgen nog een paar opmerkingen over de gematria of getallensymboliek van de Hebreeuwse letters. Elke letter is immers ook een getal. Je zou dus heel Tenach in getallen kunnen weergeven. Tenslotte wordt de oorsprong van de 27 Hebreeuwse letters vanuit het Proto-Sinaïtisch geschetst, 27 omdat er vijf letters zijn die aan het eind van een woord een van de oorspronkelijke letter afgeleide afwijkende vorm hebben.

Het hoofdstuk eindigt met een alinea die ik u niet wil onthouden (blz. 37/38): "Zoals eerder gezegd, is het Hebreeuws een taal die het wezen der dingen onthult. Hebreeuwse letters vertellen over de meest wezenlijke waarden van het leven. De lettertekens en pictogrammen onthullen de zin van het leven en de dingen, en gaan ver boven betekenis en functie van leestekens uit. Door ons hierin te verdiepen is het mogelijk door te dringen in het wezen der dingen".

Nu volgt het langste hoofdstuk van het boek: De betekenis van de letters Alef tot en met Taw. Elk onderdeel begint met een afbeelding van de letter, zoals gezegd door de schrijfster zelf fraai grafisch vormgegeven. Deze illustraties zijn daarom zo aantrekkelijk omdat de kunstenaar er in slaagt de inhoud, de waarde van de letter in een schijnbaar eenvoudige afbeelding weer te geven, iets wat overigens haar collega Ruud Bartlema ook wonderwel lukt. Bij elke letter wordt in korte alinea's nog iets gezegd over de waarde en de betekenis en vooral over de esoterische achtergrond en de verbinding die deze

letters zouden kunnen leggen tussen het hier en nu en het Andere.

Tot slot volgen nog een aantal pagina's over spirituele ontwikkeling zoals het dienen van de Eeuwige door te dansen, over meditatief bewegen en tekenen en geeft de schrijfster blijk van haar fascinatie voor het medium van het Hebreeuwse Alfabet in de tekst "Licht en aanwezigheid", en sluit zij het boek af met een anoniem gedicht "Altijd weer opnieuw".

Welnu: bij het bestuderen van de letters van het Hebreeuwse alfabet valt het mij steeds weer op dat de rabbijnen alles wat hierover te zeggen is altijd gebruiken om Tora te duiden. Anders gezegd, de betekenis van de Hebreeuwse letters is steeds ondergeschikt aan de betekenis van Tora. De bestudering van het alef-beet is nooit een doel op zichzelf maar staat altijd ten dienste van de functie van Tora. Het gaat erom dat de betekenis van de Hebreeuwse letters iets toevoegt aan het begrijpen van Tora. Talloze voorbeelden hiervan zijn te vinden in het ook door de schrijfster vermelde boek "The Wisdom in the Hebrew Alphabet" van R' Michael Munk**.

Natuurlijk zijn de Hebreeuwse letters buitengewoon fraaie letters, maar dat kan ook gezegd worden van bijvoorbeeld het Arabische schrift, van het Sanskriet en van ons eigen schrift. Want over welke Hebreeuwse letters hebben we het hier? De Torarol is immers geschreven in het *ktav assjoeri*, het Assyrische, d.i. het Aramese schrift. En de discussie in welk schrift de oorspronkelijk Tora is vastgelegd, in het *ktav assjoeri* of in het *ktav ivri*, d.i. het (Oud-)Hebreeuwse schrift, is nog niet verstomd. Bij het toekennen van al te grote diepzinnigheden aan de letters van wat wij dan noemen het Hebreeuwse alfabet lijkt mij dan ook enige voorzichtigheid geboden, ook al omdat het Hebreeuwse schrift dat uit medeklinkers bestaat alleen gebruikt wordt om een boodschap te laten 'klinken', een boodschap die 'gehoord' moet worden. Er staat niet

'wij zullen doen en lezen', maar 'wij zullen doen en horen'! (Exodus 24:7).

Het moge duidelijk zijn: ik heb mij aan een aantal zaken gestoord. Het hindert mij dat er veel termen gebruikt worden die niet nader worden toegelicht, zoals *adam kadmon* en *sjem hameforasj*. Het hindert mij dat de vier letters van de Naam gebruikt worden om een menselijke gedaante af te beelden, zonder uitleg. Het hindert mij dat sommige zaken niet geheel juist worden weergegeven. Zo is de *Mem* niet de middelste letter van het Hebreeuwse alfabet, tenzij je het alfabet bedoelt waarin de sluitletters zijn opgenomen (blz. 94). En het hindert mij vooral dat de schrijfster, die duidelijk beïnvloed is door de 'kabbalistische inwijdingsschool op basis van de Toledano traditie', deze bron slechts één keer noemt en dan nog als laatste zin op de achterflap en ook deze bron niet toelicht. Pas toen ik de website van deze school (www.kabbalahsociety.org) had bekeken begon ik iets te begrijpen van het jargon dat door de schrijfster wordt gehanteerd.

Tenslotte: voegt dit boek iets toe? Het antwoord is aan de lezer.

Noten

* Eenmaal heb ik het woord *meforasj* in Tenach kunnen vinden en wel in Nehemia 8:8 (SV 8:9): *wajjikre'oe vassefer betorath ha'elohiem meforasj*, "en zij lazen in het boek in de Tora van God, duidelijk", (en de zin verklarende, zo maakten zij, dat men het verstond in het lezen). De schrijfster ontleent de naam *Sjem HaMeforasj* aan het boek *Kabbalah, tradition of hidden Knowledge* geschreven door Z'ev ben Shimon Halevi, wat een Hebreeuws alias is voor een zekere Warren Kenton, Principal Tutor of the Kabbalah Society – Toledano Tradition.

** *The Wisdom in the Hebrew Alphabet*. R'Michael Munk. Mesorah Publications. New York 1983.

Bestuursfunctie (herhaalde oproep)

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle roept vrijwilligers op voor de functie van

Penningmeester

per 1 juli 2007. Het werk bestaat per jaar uit het voeren van een eenvoudige boekhouding, het beheren van de girorekening, het verwerken van ca. 500 in- en uitgaande betalingen, het maken van enkele financiële overzichten en het bijwonen van ca 3 bestuursvergaderingen.

Behalve affiniteit met het werk van de stichting en enige relevante ervaring met vergelijkbare werkzaamheden vragen we van kandidaten dat zij aangesloten zijn op het internet. Voor het werk van de stichting is een handboek beschikbaar, waarin de huishoudelijke gang van zaken is beschreven.

Wie belangstelling heeft het werk van de Stichting Judaica te helpen voortzetten, kan contact opnemen met de voorzitter Peter van 't Riet (038-4536647) of de secretaris Dick Broeren (038-4200520).

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. Penningmeester Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (secretaris a.i.)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de voorzitter (038-4536647) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: €2,50 per persoon; voor kinderen €1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 2007. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of per e-mail zijn ontvangen op info@judaica-zwolle.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

UIT HET BESTUUR

Peter Wolsleger heeft zich om gezondheidsredenen voorlopig teruggetrokken uit de tentoonstellingscommissie en de werkgroep cursussen. Wij danken hem voor zijn inzet en wensen hem veel sterkte en een spoedig herstel toe. Wellicht dat wij hem over enige tijd weer in ons midden kunnen begroeten.

Ook Margriet Jansen heeft zich wegens andere werkzaamheden teruggetrokken uit de werkgroep cursussen. Wij danken haar voor haar bijdragen in het afgelopen jaar.

Verder kunnen we tot onze vreugde melden dat Elmer Lugtigheid, lid van de tentoonstellingscommissie, en zijn vrouw Jolie Doorduyn een dochter hebben gekregen. Wij wensen hen en hun zoon Carsten veel geluk toe met de kleine Floor Lien.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwwah Hamburger (voorzitter), Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Astrid Rodrigues Pereira, Michael Canter, Ingrid Petiet, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Dick Broeren, Lidy van Dam, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Jan Veldhuijzen, Wil Wolters.

WERKGROEP SAMUEL HIRSCHLEZING

De werkgroep Samuel Hirschlezing bestaat uit: Dick Broeren, Dick Klasen en Jan Veldhuijzen.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit e-mailadres bijvoorbeeld rondleidingen voor groepen in de synagoge aanvragen.